

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫ
ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТА



КІРІСПЕ

Балалардың өмір сүру мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаға құқығы балалардың құқықтарын қорғаудың қазіргі заманғы жүйесінің барған сайын маңызды мәселесі болуда. Балаларды балалар еңбегінің ең нашар түрлеріне тартуға тыйым салудың халықаралық-құқықтық режимінің таралуы, балалардың еңбек қызметіне қатысатын ең төмен жасының біртіндеп жоғарылауы балалардың денсаулығы мен дамуы үшін балаларды қанау мен оларға қатысты зорлық көрсету факторларының айтарлықтай төмендеуіне әкелді. Сонымен бірге, дүниежүзінің көптеген елдерінде қоршаған ортаның сапасының нашарлауы балалардың денсаулығына қолайсыз әсерлердің басым факторы болуда.

2018 жылы Арнайы баяндамашы Джон Х. Нокстың БҰҰ Адамның құқықтары жөніндегі кеңесі үшін балалардың құқықтары мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы өзара байланыс туралы баяндамасы баспаға шықты. Осы баяндамада келтірілген халықаралық бағалауға сәйкес, халықтың жастық топтарының бірде-біреуі балаларға қарағанда экологиялық зиянның жоғары деңгейіне ұшырамайды. Бұған қоса экологиялық зиянға ең осал болатын балалардың жастық тобы ретінде 5 жасқа дейінгі балалар бөлінеді.¹ Баяндамада 2015 жылы тіркелген 5 жасқа дейінгі балалардың өлімінің 5,9 млн оқиғаларынан 1,5 млн-нан астам өлім оқиғаларын экологиялық тәуекелдерді азайту жолымен болдырмау мүмкін болатыны туралы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері келтіріледі. Осылайша, 5 жасқа дейінгі балалар арасындағы өлім-жітім оқиғаларының жалпы санының төрттен біріне жуығы қоршаған ортаның қолайсыз әсеріне байланысты.

Балалар Қазақстанда сондай-ақ экологиялық зиянға қатысты халықтың ең осал тобына жатады. 2014 жылғы

¹ 2018 жылғы 24 қаңтардағы А/НRC/37/58 БҰҰ құжаты.

28 қарашада Батыс Қазақстан облысының Березовка кентіндегі 25 баланың жаппай улану оқиғасы қоғам назарына ең ілінген оқиға болды. Оны Қарашығанақ мұнай және газ конденсаты кен орнынан уытты шығарындылардың әсер етуімен байланыстырады.² 2016 жылдың қазан айында бұқаралық ақпарат құралдары Өскеменде жөтелдің, тамақтың жыбырлауының, температураның және ауыздағы металл дәмінің бірдей белгілері бар балалар арасында аурудың өршуі туралы ақпаратты жариялады.³ Балалардың жаппай улануының екі оқиғасын да қоғамдық пікір өнеркәсіптік көздерден ластаушы заттардың зиянды әсер етуімен тікелей байланысты бірмағыналы ара қатынасын белгіледі. Алайда, жергілікті билік пен денсаулық сақтау органдары, кінәлі компаниялар бұл байланыс ресми түрде сол бойы растамады. Бұл оқиғалар елімізде ластанудың балалар денсаулығына қолайсыз әсер етуінің адекватты мониторинг жүйесінің, оларды құқықтық қорғаудың тиімді құралдарының, оның ішінде өмір мен денсаулыққа экологиялық зиянды дәлелдеу үшін мүмкіншіліктің жоқтығының дәлелі болып табылады.

Қазақстандағы балалар мен қоршаған орта бойынша осы баяндаманы «Сорос-Қазақстан» Қайырымдылық Қоры қолдаған жоба шеңберінде «Әлеуметтік-Экологиялық Қор» ҚҚ дайындады. Оның мақсаты баланың салауатты қоршаған ортаға құқықтарын қорғау саласындағы жағдайды жақсарту бойынша шараларды талқылау, әзірлеу және іске асыру үшін негізді анықтау мақсатында еліміздегі балалар мен қоршаған орта бойынша негізгі жағдайларын ұсы-

2 <https://crudeaccountability.org/kazakhstani-doctors-recognize-the-children-of-berezovka-kazakhstan-are-seriously-ill-but-do-not-offer-appropriate-treatment>

3 <https://informburo.kz/novosti/massovoe-zabolevanie-detey-v-ust-kamenogorske-zhiteli-svyazyvayut-s-vrednymi-vybrosami.html>

ну болып табылады. Баяндаманың бірінші бөлімінде балалар денсаулығының зиянды экологиялық әсер етулермен байланысы мәселесін қарастыру үшін қызығушылық білдіретін ақпараттың қол жетімді негізгі көздеріне шолу жасалған. Қарастыралатын көздер халықаралық ұйымдардың тақырыптық баяндамаларын, балалар мен денсаулықты қорғау бойынша жыл сайынғы статистикалық жинақтарды, қоршаған ортаның жай-күйі және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндамаларды қамтиды. Екінші бөлімде Экологиялық кодекстің, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның, Халықтың денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекстің балалардың құқықтары мен қоршаған ортаға бойынша негізгі ережелерінің талдамасы беріледі. Онда сондай-ақ балаларды экологиялық зияннан құқықтық қорғау бойынша ықтималды тәсілдері, тиісті институционалдық негіздері қарастырылады және дамуы үшін бар кедергілері мен бағыттары анықталады. Үшінші бөлім балалар мен қоршаған орта бойынша халықаралық құқықтың негізгі актілеріне және балалардың құқықтарын экологиялық зияннан қорғау үшін қол жетімді халықаралық механизмдерге шолуды береді. Ол балалардың халықаралық деңгейде салауатты қоршаған деген құқықтарын қорғау мүмкіншіліктері бойынша қоғамдық хабардар болушылықты артыруға көмектеседі. Баяндама Қазақстандағы балалар мен қоршаған орта бойынша деректердің қол жетімділігін қамтамасыз ету бойынша, осы саладағы қоғамдық хабардар болушылықты арттыру, экологиялық зиянға қатысты балаларды құқықтық қорғаудың тиімді құралдарын әзірлеу бойынша шараларды әзірлеу үшін әзірленген және ұсынылған тұжырымдармен және ұсынымдармен аяқталады. Ұсынымдар экологиялық заңнаманың нормаларын жетілдіруге және экологиялық зиянға қатысты балалардың құқықтарын қорғау механизмдерін күшейтуге бағытталған.

БАЛАЛАР ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯН ТУРАЛЫ АҚПАРАТ ПЕН ДЕРЕКТЕРДІҢ ҚАМТЫЛУЫ БОЙЫНША НЕГІЗГІ КӨЗДЕРІНЕ ШОЛУ

Қазіргі заманғы халықаралық тәсілдерге сәйкес балалардың құқықтары мен қоршаған ортаның мәселелері балалардың денсаулығы үшін экологиялық зиянның келесі негізгі әлеуетті факторларына қатысты қарастырылады:

- *атмосфералық ауаның ластануы;*
- *судың ластануы;*
- *химиялық заттар, улы заттар мен қалдықтар;*
- *климаттың өзгеруі.*

Атап айтқанда, әсер етудің негізгі факторларын жіктеуге мұндай тәсілді балалар мен қоршаған орта бойынша 2018 жылғы баяндамада қауіпсіз, таза, сау және тұрақты қоршаған ортаны пайдалануға қатысты құқықтар қорғау міндеттемелері туралы мәселе бойынша Арнайы баяндамашы Джон Нокс қолданған болатын. Ол қоршаған ортаның үш ортасының (ауаның, судың және жердің) антропогендік ластаулардың балалар денсаулығына зиянды әсер етулерін, сондай-ақ осы әсер етулерді күшейтетін және экстремалды табиғи құбылыстармен (су тасқындарымен, орман және дала өрттерімен, құрғақшылықтармен, олармен байланысты жұқпалы аурулардың індеттерімен және т.б.) байланысты балалар үшін тәуекелдерді арттыратын фак-

тор ретінде климаттың өзгеруін қамтиды.

БҰҰ-ның Еуропалық Экономикалық Комиссиясының (БҰҰ ЕЭК) сарапшылары өткізетін экологиялық қызметтің нәтижелілігіне шолулар қоршаған орта мен балалардың денсаулығы туралы тағы да бір негізгі халықаралық ақпарат көзі болып табылады. 2019 жылы жарияланған Қазақстан Республикасындағы экологиялық қызметтің нәтижелілігіне Үшінші шолуда, нәрестелер мен балалар өлім-жітімін азайтумен ілгерілеу, соның ішінде балалар үшін жұқпалы аурулармен байланысты тәуекелдердің айтарлықтай төмендеуі атап өтілген. Сонымен бірге БҰҰ ЕЭК сарапшылары атмосфералық ауаның, бөлмедегі ауаның, судың, жердің химиялық ластануы Қазақстан халқы үшін, әсіресе балалар үшін экологиялық факторлармен байланысты жұқпалы емес аурулардың тәуекелдерін арттырады деген тұжырымға келді.⁴

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының бағалауы бойынша 0-14 жастағы балалар арасын-

4 Қазақстан. Экологиялық қызметтің нәтижелілігіне шолу. Үшінші шолу, БҰҰ ЕЭК, 2019, 428-бет, http://www.unec.org/fileadmin/DAM/env/epr/epr_studies/ECE_CEP_185_Rus.pdf

да қоршаған ортаға қолайсыз әсер етуден туындаған өлімдер үлесі 36%-ды құрайды. 12,6 млн оқиғаларды ғаламдық зерттеу шеңберінде қоршаған ортаның ластануымен және күйінің нашарлауымен байланысты балалар өлім-жітімінің келесі негізгі 10 себебі анықталды:

- *іш өту;*
- *төменгі тыныс жолдарының инфекциясы;*
- *абайсызда жарақаттану;*
- *безгек;*
- *жазатайым оқиға салдарынан жарақат алу;*
- *өкпенің созылмалы обструктивті ауруы;*
- *перинаталды аурулар;*
- *жүректің ишемиялық ауруы;*
- *балалық шақ аурулары;*
- *қорғасынның әсерінен болатын интеллектуалдық құнсыздану.*⁵

Қазақстандағы денсаулық қорғау бойынша статистикалық деректерге шолу өлім-жітім себептерінің көпшілігі бойынша 14 жасқа дей-

5 Prüss-Üstün A, Corvalán C., Preventing disease through healthy environments: a global assessment of the burden of disease from environmental risks, World Health Organization, 2006, с. 60

1-кесте. Қазақстанда 0-14 жастағы балалардың өлім-жітімі

Өлім-жітімнің себептері	Тиісті жастағы әр 100 000 балаға				
	2005	2010	2015	2016	2017
Инфекциялық және паразиттік аурулар	7.72	7.42	5.35	4.47	4.82
Өскіндер	4.61	4.48	4.56	4.04	3.53
Қан айналымы жүйесінің аурулары	2.14	3.42	3.59	2.91	2.90
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	24.17	19.39	9.19	6.68	6.23
Ас қорыту мүшелерінің аурулары	1.79	1.71	1.85	1.11	1.27
Өлімнің сыртқы себептері	33.7	28.32	19.65	17.81	17.17
Барлығы	73.7	64.73	44.18	37.02	35.91

Дереккөз: Қазақстанның балалары/2013-2017 жылдарға статистикалық жинақ

інгі балалар өлім-жітімі көрсеткіштерінің төмендегенін көрсетеді. Алайда, қан айналымы жүйесінің аурулары себебінен балалар өлімі көрсеткіші 2005 жылда 14 жасқа дейінгі 100 000 балаға шаққанда 2,14 оқиғадан 2017 жылда 2,90 оқиғаға дейін өсті. Сонымен бірге жеке алдыңғы жылдары бұл көрсеткіш одан да жоғары болған, мысалы, 2015 жылы сәйкесінше жастағы 100 000 балаға шаққанда 3,59 осындай өлім оқиғаларына жеткен. Экологиялық факторлармен байланыстыратын және оны төмендету бойынша шараларды талап ететін балалар өлім-жітімінің басқа себептерінің арасында онкологиялық ауруларды атап өту қажет. Жүрек-қан тамырлары мен онкологиялық аурулардан болатын балалар өлім-жітімінің алдын алуды және төмендетуді тиісті зиянды экологиялық факторларды төмендетумен өзара байланыста қарастыру ұсынылады. Олар өнеркәсіптегі, энергетикадағы және көліктегі көздерден ауаның зиянды химиялық заттармен және ұсақ дисперсиялы қалқымалы қатты заттармен ластануды қамтиды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының бағалауы бойынша 0-14 жастағы балалар арасында қоршаған ортаның қолайсыз әсер етулерінен туындаған өлімдер үлесі 36%-ды құрайды. Сонымен бірге әлемнің дамыған елдеріндегі экологиялық факторлардың

рөлі, ең алдымен, бірінші орында жұқпалы аурулар тұратын дамушы дамып жатқан елдерге қарағанда жүрек-тамыр және онкологиялық аурулармен байланыстырылады.⁶

Балалар өлім-жітімінің статистикасы жағдайында сияқты оң динамика Қазақстанда инфекциялық және паразиттік аурулармен аурушаңдыққа қатысты да байқалады. Мысалы, туберкулез бойынша аурушаңдық елімізде 2008 жылы 100 000 тұрғынға шаққанда 125,5 оқиғадан 2015 жылы 100 000 тұрғынға шаққанда 48,2 оқиғаға дейін, вирусты гепатит бойынша – 2008 жылы 100 000 тұрғынға шаққанда 46,4 оқиғадан 2018 жылы 100 000 тұрғынға шаққанда 5,82 оқиғаға дейін төмендеген. Малярия мен көптеген басқа қауіпті жұқпалы аурулар Қазақстанда сирек құбылыс болып табылады. Мұны медициналық қызмет көрсетудің қол жетімділігі мен қызметтер сапасының жоғарылауымен және балаларды вакциналаумен қамтудың ұлғаюымен де, сондай-ақ халықтың өмір сүру жағдайларының жақсаруымен де байланыстырады. Балалардың су сапасымен байланысты жіті ішек инфекциялармен аурушаңдық деңгейі сондай-ақ соңғы жылдары төмендеді. Осы көрсеткіш 0-5 жастағы балалардың жастық тобы бойынша 2008 жылы

1 000 балаға шаққанда 20 оқиғадан 2018 жылы 9,8 оқиғаға дейін төмендеді. Бұл ішерлік сумен жабдықтаудың орталықтандырылған жүйелеріне қол жетімділіктің жақсаруымен байланысты. Мысалы, ішерлік сумен жабдықтаудың орталықтандырылмаған жүйелері бар мектептердің үлесі 2009 жылы 28%-дан 2017 жылы 9,7%-ға дейін қысқарды.

Сонымен бірге болашақта, туберкулезді, безгекті, тырысқақты және іш өтуді қоса алғанда, инфекциялық аурулардың себептерінен, сондай-ақ жүрек-тамырларының ауруларынан болатын өлім-жітім мен ауру-сырқаулық тәуекелдерінің жоғарылауы климаттың өзгеруін байланыстыратынын атап өту керек. Тиісті зерттеулерді әлемнің дамыған елдерінде Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы⁷, ЮНИСЕФ⁸, әртүрлі ұлттық зерттеу ұйымдары мен университеттері жүргізді. Қазақстанда балалардың денсаулығының климаттың өзгеруімен өзара байланысын қарастыру үшін әлі толыққанды ғылыми және зерттеу негізі әзірге жоқ. Климаттың өзгеруі туралы БҰҰ-ның

⁷ <http://www.who.int/globalchange/publications/climatechangechap6.pdf>,

http://www.who.int/environmental_health_emergencies/natural_events/en/

⁸ http://www.who.int/environmental_health_emergencies/natural_events/en/

⁶ Тап сонда.

2-кесте. Тиісті жастық топтағы халықтың 1 000 адамға шаққандағы балалардың жастық топтары бойынша ауру-сырқаулығы

Жастық топтар және ауру-сырқаулар	Жылдар				
	2014	2015	2016	2017	2018
1 жасқа дейінгі жастық топ					
Инфекциялық және паразиттік аурулар	34.80	27.00	24.20	20.80	21.80
Өскіндер	5.80	6.20	7.20	8.60	8.30
Эндокриндік жүйенің аурулары	32.00	23.60	21.90	16.00	12.60
Қан айналымы жүйесінің аурулары	4.60	4.20	4.50	3.00	2.20
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	878.00	831.00	739.00	746.00	654.00
Туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар	35.30	41.40	59.60	66.00	70.80
0-5 жастық тобы					
Инфекциялық және паразиттік аурулар	34.80	30.80	28.80	30.30	33.60
Өскіндер	2.90	3.00	3.90	4.60	4.60
Эндокриндік жүйенің аурулары	16.00	12.70	11.40	10.00	8.00
Қан айналымы жүйесінің аурулары	4.50	3.50	4.20	3.30	2.50
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	748.00	725.00	781.00	842.00	792.00
Туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар	20.30	23.40	32.30	36.70	39.00
0-14 жастық тобы					
Инфекциялық және паразиттік аурулар	26.56	23.86	24.08	24.02	24.02
Өскіндер	1.34	1.39	1.60	1.95	2.23
Эндокриндік жүйенің аурулары	10.78	8.75	8.61	8.64	7.83
Қан айналымы жүйесінің аурулары	3.14	2.75	2.95	2.81	2.69
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	516.30	523.23	586.96	586.29	561.06
Туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар	7.47	9.99	10.16	12.61	14.06
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	603.02	523.23	586.96	586.29	561.06
15-17 жастық тобы					
Инфекциялық және паразиттік аурулар	14.29	12.78	12.68	12.54	12.28
Өскіндер	1.05	1.36	1.75	2.09	2.37
Эндокриндік жүйенің аурулары	19.65	18.91	20.01	19.74	17.94
Қан айналымы жүйесінің аурулары	12.24	12.91	13.94	14.18	12.76
Тыныс алу мүшелерінің аурулары	384.03	397.19	396.80	387.89	368.54
Туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар	2.30	2.61	3.25	3.48	3.55

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігінің статистикалық жинақтары



негіздемелік конвенциясы бойынша Қазақстан Республикасының мерзімді ұлттық хабарламалары экстремалды гидрометеорологиялық құбылыстардың нәтижесінде зардап шеккендер мен құрбандар туралы деректерді, оның ішінде осы құбылыстардың нәтижесінде қоныс аударылған балалар бойынша деректерді ғана қамтиды. Сонымен бірге, балалардың өлім-жітімі мен ауру-сырқаулық тәуекелдерінің климаттың өзгеруімен байланысы осы ұлттық хабарламаларда деректердің қолжетімділігінің болмауы себебінен қарастырылмайды.⁹ Зерттеулердің осындай түрлерін ұлттық деңгейде жүргізудегі тәжірибелік қажеттіліктер Париж келісімі бойынша климаттың өзгеруіне бейімделу бойынша халықаралық міндеттемелерді іске асыру және климаттың өзгеруіне осалдықты бағалау бойынша ережелерді қосу мен Экологиялық кодекстің жаңа редакциясының жобасына бейімделу шараларын жоспарлау шеңберінде қалыптастырылады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 80%-дан астам жағдайларда адамдардың өлімінің себебі созылмалы инфекциялық емес аурулар, оның ішінде астманы, созылмалы бронх қабынуын қосқанда, онкологиялық аурулар, тыныс алу жолдарының созылмалы аурулары болып табылады. Балалардың жастық топтары арасындағы ауру-сырқаулықтың статистикасы өскіндер, туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар бойынша көрсеткіштердің өскенін көрсетеді, бұл оларға диагноз қою үшін мүмкіндіктердің жақсаруымен байланысты болуы мүмкін. Сонымен бірге экологиялық факторлармен байланыстыралатын жұқпалы емес аурулардың көпшілігі бойынша балалардың барлық жастық топтары

бойынша жағдайдың айтарлықтай жақсарғаны байқалмайды. Атап айтқанда, бұл жүрек-қан тамырлары жүйесі мен тыныс алу мүшелерінің аурулары, өскіндер мен туа біткен ауытқулар (дамуындағы ақаулар), деформациялар және хромосомалық бұзылыстар бойынша статистикаға қатысты.

Жоғарыда көрсетілгендей, БҰҰ ЕЭК-тің Экологиялық қызметінің нәтижелілігін үшінші шолу шеңберінде экологиялық факторлармен байланысты жұқпалы емес аурулар тәуекелінің жоғары деңгейдегі негізгі факторларының қатарына атмосфералық ауаның және үй-жайлардың ішіндегі ауаның, ауыз судың, жерүсті сулардың және топырақтың химиялық ластануының жоғары деңгейі, қауіпті химиялық заттарды ұтымды реттеу жүйесінің жоқтығы жатқызылды. Уытты уланулардан туындаған өлім-жітім мен ауру-сырқаулық бойынша ағымдағы статистика сыртқы себептердің әсер етуінің біріктірілген тобына қосылғанан атап өткен жөн. Ол жарақаттарды, жазатайым оқиғаларды, улануларды және сыртқы себептердің әсер етуінің өзге де факторларын қамтиды. Бүгінгі таңда ол қоршаған ортаның ластануынан немесе уытты өнімдерден уытты уланулар бойынша, өнеркәсіптік апаттар мен табиғи сипаттағы төтенше жағдайлардың нәтижесінде алынған өлім-жітім мен жарақаттар бойынша талдауды жүргізуге мүмкіндік бермейді.

Балалар өлім-жітімі мен сырқаулығының себептері болуы мүмкін әртүрлі экологиялық факторларды бағалау үшін қажетті ақпарат тұрғысынан, мұндай ақпараттың негізгі көздерінің бірі қоршаған ортаның жай-күйі мен табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндамалар болып табылады. Олар жыл сайынғы негізде Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің Қоршаған ортаны қорғаудың ақпараттық-талдау орталығымен дай-

ындалады.¹⁰ Ұлттық баяндамалар ұлттық және аймақтық деңгейлерде атмосфералық ауаға ластаушы заттардың шығарындылары бойынша, қалалық елді мекендердегі ауа сапасы, жекелеген су объектілерінің ластануы, қалдықтар мен химиялық заттарды пайдалану бойынша ақпаратты қамтиды. Осы шолудың шеңберінде негізгі назар елді мекендердегі атмосфералық ауаның ластануы бойынша деректерге бағытталған, бұл олардың балалардың денсаулығымен байланысын және жағдайды жақсарту бойынша қажетті шараларды талқылау үшін толыққанды негіз болып табылады.

Ұлттық баяндамалардың деректері бірқатар себептер бойынша сондай-ақ ластаушы заттардың шығарындылары мен азаматтардың ауру-сырқаулары арасындағы өзара байланысты бағалау үшін шектеулі мүмкіндіктер береді. Атап айтқанда, олардың біріктірілген сипатын, ақпараттың толымсыздығын, мысалы, қатты қалқымалы бөлшектердің фракциялары бойынша деректердің жоқтығын атап өтуге болады. Сонымен бірге олар елімізде және аймақтарда жекелеген ластаушы заттардың, мысалы күкірт диоксиді, көміртегі оксиді, аммиак және толуол шығарындыларының ұлғаюының жалпы беталысын көрсетеді. Бұл деректер адамның денсаулығы үшін қауіпті болатын бірқатар ластаушы заттарды, соның ішінде азот оксидін, қатты қалқымалы заттарды, күйені, ауыр металдарды (қорғасын, мыс) азайту бойынша ілгерілеудің жоқтығын көрсетеді. Ұлттық баяндамаларда ластаушы заттар шығарындыларының адамдардың денсаулығына, оның ішінде балалардың денсаулығына және балалар өлім-жітіміне әсер етуін талдау жасалмайды. Сонымен бір-

¹⁰ <http://ecogofond.kz/orhusskaja-konvencija/dostup-k-jekologicheskoi-informacii/jekologijalyzha-daj/r-orsha-an-ortany-zhaj-k-jituraly-lty-bajandamalar/>

⁹ https://unfccc.int/sites/default/files/resource/20963851_Kazakhstan-NC7-BR3-1-ENG_Saulet_Report_12-2017_ENG.pdf

ге бұл деректер балалар мен тұтастай алғанда халықтың денсаулығы үшін айтарлықтай қауіптерді төндіретін ластаушы заттардың шығарындыларын қысқарту бойынша саясатты және шараларды әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Ұлттық баяндамаларға қосылған атмосфераның ластануы туралы ақпараттың негізгі мемлекеттік дереккөзі «Қазгидромет» РМК-ның экологиялық мониторингінің деректері болып табылады. Ол республиканың 48 елді мекеніндегі 146 бақылау бекеттерінде, соның ішінде 56 стационарлық бекеттерде әртүрлі ластаушы заттар бойынша жүргізіледі. Мониторинг келесі заттар бойынша жүргізіледі: қалқымалы бөлшектер (шаң-тозаң), $PM_{2.5}$ қалқымалы бөлшектер,

PM_{10} қалқымалы бөлшектер, күкірт диоксиді, ерігіш сульфаттар, көміртегі диоксиді, көміртегі оксиді, азот диоксиді, азот оксиді, озон (жерге жақын), күкірт сутегі, фенол, фторлы сутегі, хлор, хлорлы сутегі, көмірсутектер, аммиак, күкірт қышқылы, формальдегид, метан, күшәннің бейорганикалық қосылыстары, кадмий, қорғасын, хром, мыс, бензол, этилбензол, бенз(а)пирен, бериллий, марганец, кобальт, мырыш, никель, гамма-фон, сынап.¹¹ Олардың әрқайсысы бойынша, өткізілетін бақылаулар негізінде шекті рұқсат етілген концентра-

11 2018 жылы Қазақстан Республикасының қоршаған ортасының жай-күйі туралы ақпараттық бюллетень, «Қазгидромет» РМК. <http://www.kazhydromet.kz/ru/bulleten/okrsreda>

цияның асып түсу еселігі және асып түсу оқиғаларының саны анықталады. Сонымен қатар «Қазгидромет» РМК-ның экологиялық мониторингі жерүсті сулардың, жекелеген су объектілердің түптік шөгінділерінің, атмосфералық жауын-шашындар мен қар жамылғысы тұнбасының химиялық құрамының, топырақтардың ауыр металдармен ластануының, атмосфераның жерге жақын қабатындағы радиоактивті түсінділердің тығыздығының сапасын қамтиды.

Экологиялық мониторингтің нәтижелері бойынша ақпарат пен деректер «Қазгидромет» РМК-ның www.kazhydromet.kz веб-сайтында ай сайынғы, жартыжылдық және жылдық негіздерде, апта сайынғы негізде жекеленген көрсеткіштер

3-кесте. Стационарлы көздерден атмосфералық ауаға ластаушы заттардың шығарындылары

Ластаушы зат	Жылдар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Күкірт диоксиді, мың т/жыл	729.2	729.1	710.6	767.5	786.4
Көміртегі оксиді, мың т/жыл	457.9	478.8	451.2	473.0	491.9
Азот оксидтері, мың т/жыл	250.2	256.5	243.4	246.6	264.7
Қатты қалқымалы заттардың жалпы мөлшері, мың т/жыл	551.2	494.2	466.0	460.6	475.7
Құрамында 35-40% кальций тотығы бар көмір күлі, мың т/жыл	18.6	14.4	8.6	8.6	14.2
Сажа, мың т/жыл	8.6	8.9	7.3	8.0	8.7
Метан емес ұшпалы органикалық қосылыстар, мың т/жыл	92.0	114.4	105.1	100.4	-
Ұшпалы органикалық қосылыстар, мың т/жыл	-	-	-	-	87.2
Аммиак, мың т/жыл	2.0	2.2	2.3	2.5	2.6
Көмірсутегілер, мың т/жыл	96.1	62.0	66.1	63.0	45.2
Толуол, т/жыл	1 761.4	2 075.9	2 174.1	1 941.7	2 354.9
Қорғасын, т/жыл	572.4	699.4	636.3	224.5	254.8
Мыс, т/жыл	165.9	162.6	254.5	217.7	-
Мыс оксиді, т/жыл	-	-	-	-	32.9
Нафталин, т/жыл	51.6	54.9	54.5	56.2	58.7
Бенз(а)пирен, т/жыл	35.2	23.2	49.6	22.8	24.7
Күшән, т/жыл	121.8	87.7	40.5	13.4	7.9
Кадмий, т/жыл	1.3	1.2	1.2	1.3	6.5
Дихлорэтан, т/жыл	0.047	0.1	1.2	1.2	1.1

Дереккөз: 2017 жылға қоршаған ортаның жай-күйі туралы және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндама



бойынша жарияланады. Атмосфералық ауаның ластану мониторингі жағдайында «Қазгидромет» РМК-ның 146 бақылау бекеттерінің 90-ы автоматты болып табылады. Бұл нақты уақыт режиміндегі мониторинг деректеріне қоғамдық қолжетімділікті қамтамасыз етудің техникалық мүмкіндігін талап етеді. Алайда қазіргі уақытта бұл деректер нақты уақыт режимінде қол жетімді емес, бұл олардың тұрғындар арасындағы сұраныста болуын айтарлықтай төмендетеді. Қазақстанның көптеген тұрғындары үшін www.airkaz.org сайтында экоактивист «Павел Александровпен» ерікті негізде жүзеге асырылатын атмосфералық ауаның ластану мониторингі деректері үлкен қызығушылық тудырады. Ол Алматы, Қарағанды және Теміртау қалаларында PM2.5 қалқымалы бөлшектердің бір көрсеткіші бойынша өлшеулер жүргізеді, бірақ ақпаратты жұртшылық үшін жедел, ыңғайлы және қол жетімді түрде ұсынады.

«Қазгидромет» РМК елді мекендерінің ластану деңгейін жалпы бағалау үшін кешенді көрсеткіш – атмосфераның ластану индексі (АЛИ) қолданылады. Бұл атмосфераның ластану көрсеткіші, оны есептеу үшін шекті рұқсат етілген концентрациясына бөлінген және күкірт диоксидінің зияндылығына келтірілген әртүрлі ластану заттардың концентрациясының орташа мәндері пайдаланылады. Мұндай тәсіл жағдайды елдің әртүрлі елді мекендеріндегі атмосфералық ауаның ластану деңгейімен салыстыруға мүмкіндік береді. АЛИ көрсеткіші бойынша 2018 жылы ластанудың жоғары деңгейіне Нұр-Сұлтан, Қарағанды, Теміртау, Ақтау, Атырау, Ақтөбе, Балқаш, Өскемен, Жезқазған, Алматы, Екібастұз, Петропавл қалалары, сонымен қатар Бейнеу кенті жатқызылған болатын. АЛИ-ді қолдану негізінде жоғары ластанудың (ЖЛ) және экстремалды жоғары ластанудың (ЭЖЛ) оқиғалар саны саны анықталады. Бұл ақпарат мемле-

кеттік органдармен асып кету орын алған ластанушы заттардың нақты көздері мен түрлерін анықтау үшін талданылады.

Кешендік АЛИ көрсеткішін қолданумен тәсіл жиірек ластанудың нақты көздерімен жағдайды талдау үшін ақпаратты және мүмкіндікті қиындатады. Жоғары және экстремалды жоғары ластану оқиғаларының көп саны болған қалаларда жеке жылдарда олардың тіркелмегендігі үлкен мәселелерді тудырады.

АЛИ-ді қолдану және Атырау қаласы бойынша 2017 және 2018 жылдардағы жоғары және айрықша жоғары ластану оқиғаларын талдау негізінде көз ретінде «Атырау Су Арнасы» КМК-ының ағынды суларынан күкіртсутектің шығарындылары анықталған. Бұл кәсіпорын тазартылмаған ағынды суларды қаланың сол жақ жағалауы бөлігіндегі «Тухлая Балка» буландыру далаларына және қаланың оң жақ жағалауы бөлігіндегі «Квадрат» жинақтауыш-тоғанына тастауды жүзеге асырады.

АЛИ көрсеткішін қолдану және оның негізінде жоғары және экстремалды жоғары ластану оқиғаларын анықтау ластанушы көздерді кейінірек анықтауға өте таңдаулы амал үшін және сәйкес ақпаратты бұрмалау үшін мүмкіндіктер береді. Көздер бойынша көрініс бұлдырлы сипатқа ие болады, ластанудың нақты көздерімен байланысын жоғалтады, ластанудың ірі және тұрақты көздері бойынша шаралар қабылдаудан аулақ болуға мүмкіндік береді.

Ақтөбе қаласында жоғары және айрықша жоғары ластану оқиғалары бойынша 2018 жылы асып кетулер көміртегі оксиді мен күкірт диоксиді бойынша болған

ны анықталды. Көміртегі оксиді бойынша асып кетудің ықтимал көзі ретінде құрылыс жұмыстарын жасаған жүк автомобильдерінің және көпір құрылысымен байланысты кептелісте тұрған автомобильдердің шығарындылары анықталды. Күкірт диоксиді бойынша шығарындылардың асып кету көздері анықталған жоқ.

Автокөлік құралынан ластануға қатысты Қоршаған ортаны қорғаудың ақпараттық-талдамалық орталығымен жарияланатын ұлттық баяндамаларда жол-көлік құралдарының құрамы бойынша, пайдаланылатын отын түрі және елдің өңірлеріне бөлу арқылы парктің орташа жасы бойынша деректер келтіріледі. Олар бұл көліктердің 93,6%-ы дерлік отын ретінде бензинді немесе дизельді пайдаланатынын көрсетеді.

Ұлттық баяндамаларда елді мекендердегі атмосфералық ауаның ластануына жол көлік құралдарының үлесін бағалау жүргізілмейді. Сонымен қатар көлік құралдарының паркі және отынды тұтыну бойынша қол жетімді деректердің негізінде парниктік газдардың шығарындыларын есептеу қолданылмайды. Осыған қарамастан, жол көлік құралдарының паркі бойынша ақпарат көліктің экологиялығы жоғары түрлеріне ауысу бойынша шараларды, мысалы, қалалық түпінтұманмен күрделі мәселелерге әлдеқашан тап болған Алматы және Шымкент қалалары бойынша, әзірлеу мен ынталандыру үшін негіз болып қызмет ете алар еді.

2018 жылы Алматы қаласы бойынша жол-көлік оқиғаларының ең көп саны тіркелді – 437991. Олардың ішінде 633-і отын ретінде газды пайдаланады, бұл Алматы (1644) және Солтүстік Қазақстан (1760) облыстары бойынша сәйкес көрсеткіштерден 3

4-кесте. 2016-2018 жылдарда Қазақстанның қалаларында ЖЛ мен ЭЖЛ оқиғаларының саны

Елді мекен	Жылдар					
	2016		2017		2018	
	ВЗ	ЭВЗ	ВЗ	ЭВЗ	ВЗ	ЭВЗ
Ақтау	-	-	-	-	5	-
Ақтөбе	235	67	141	3	7	-
Нұр-Сұлтан (Астана)	-	-	-	-	2	-
Атырау	-	-	357	75	1102	177
Балқаш	4	5	13	1	8	-
Жезқазған	-	-	-	-	7	-
Қарағанды	14	1	45	-	114	-
Теміртау	12	-	3	-	2	-
Өскемен	-	-	419	18	1530	64
Жетіқара	-	-	1	-	-	-
Петропавл	2563	477	11	1	-	-

Дереккөз: 2018 жылға қоршаған ортаның жай-күйі туралы және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндама

есе дерлік аз. Электрокарлар саны бойынша Алматы (89) сондай-ақ, Солтүстік Қазақстан (666), Атырау (608), Алматы (453) және Қостанай (399) облыстарын қоса алғанда, көптеген аймақтарға жол береді.

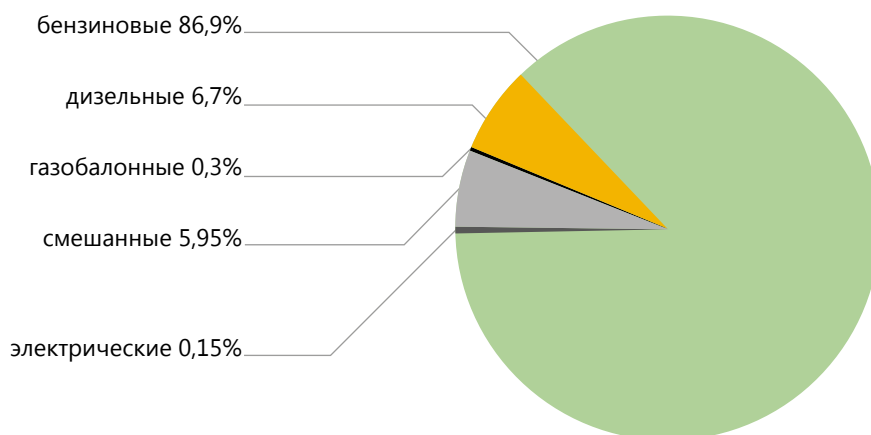
Қазіргі жағдайдың ең айқын кемшілігі ластанудың ірі стационарлық көздері, ластаушы заттардың көлемі мен құрамы туралы ақпарат көздерінің көпшіліктің қол

жетімділігінде жоқтығы болып табылады. Осыған қатысты балалардың ауру-сырқауының ластанудың нақты көзімен байланысын анықтау үшін әзірленетін Ластауыштардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімі негізгі қызығушылықты тудырады. Оны әзірлеуді Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің Қоршаған ортаны қорғаудың ақпараттық-талдау орталығы жүзеге асырады. Ластауыштардың шығарындылары мен тасымалдарының

мемлекеттік тіркелімі ауа бойынша 60 ластаушы заттар және су бойынша 62 ластаушы заттар бойынша деректерді қамтиды. 2017 жылға олардың көлемдері бойынша деректер есеп берулер түрінде веб-сайтта қол жетімді болатын 900-ден астам кәсіпорындар ұсынылған болатын.¹² Алайда ластану көздері мен олардың құрамы бойынша деректер базасы тек оның дамуының бастапқы сатысында болады.

¹² <http://prtr.ecogofond.kz/>

Сурет 1. 2018 жылға пайдаланылатын отын түрлері бойынша бөлудегі жол-көлік құралдары паркінің құрамы



Дереккөз: 2018 жылға қоршаған ортаның жай-күйі туралы және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндама

БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯННАН ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДЫҢ РӘСІМДЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІНЕ ШОЛУ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабының 1-тармағына сәйкес мемлекет адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы болатын қоршаған ортаны қорғауды өзінің мақсаты етіп алдына қояды. Бұл норма сонымен бірге елдің аумағында тұратын немесе көшіп келетін балалардың өмірі мен денсаулығын қамтиды. Осы конституциялық норма негізінде жүзеге асырылатын негізгі заңнамалық акті Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 29-бабының 1-тармағы, балалардың денсаулығын қорғауға тиісінше құқықты

қоса алғанда, денсаулықты қорғауға құқықты белгілейді. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның 8-бабы әрбір бала денсаулықты қорғауға бұлжымас құқыққа ие болатынын және оны қамтамасыз етудің бір құралы ретінде баланың дені сау дамуы үшін қажетті болатын қолайлы қоршаған ортаны жақсартуды анықтайтынын белгілейді.

Қолайлы қоршаған орта – жай-күйі экологиялық қауіпсіздікті және халықтың денсаулығын қорғауды, биоалуантүрлілікті сақтауды, ластанудың болдырма-

уын, экологиялық жүйелердің тұрақты жұмыс істеуін, табиғи ресурстарды көбейтуді және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін қоршаған орта – Экологиялық кодекстің 1-бабы 1-тармағының 37) тармақшасы.

Баланың дені сау дамуы үшін қажетті болатын қолайлы қоршаған ортаны жасаумен бірқатар, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның 8-бабы балалардың денсаулығын қолайсыз экологиялық факторлардан қорғау үшін мемлекетпен қабылдануы қажет болуы керек бірқатар шараларды анықтайды. Оларға заңнамалық шаралар, балалар денсаулығын қорғау саласындағы ғылыми зерттеулердің мемлекеттік қолдауы, балалардың денсаулығының күйін және балалар ауруларының профилактикасын бақылау, білікті медициналық көмек көрсету, балаларға арналған тиісті сападағы тамақ өнімдерінің өндірісі мен сатылуын бақылау кіреді. Баяндаманың осы бөлімінде мемлекет тарапынан осы шараларды жүзеге асырудың тиімділігі қарастырылмайды, бірақ зиянды экологиялық факторларға қатысты денсаулығын қорғауға балалардың құқықтарының құқықтық қорғау мүмкіндіктері талданылады.



ДЕНСАУЛЫҚТЫ ҚОРҒАУҒА БАЛАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША СОТ ТӨРЕЛІГІНЕ ҚОЛ ЖЕТІМДІЛІК

Сот төрелігіне қол жетімділік ата-аналарынан, қамқоршыларынан, жанашырларынан және басқа да тұлғалардан тәуелді мәртебесіне байланысты болғандықтан, балаларды құқықтық қорғау мүмкіндіктерінің негізгі мәселе деп танылады.¹³ БҰҰ-ның Баланың құқықтары жөніндегі комитеті 2003 жылғы 27 қарашадағы № 5 Жалпы түсініктемеде: «Балалардың ерекше және тәуелді жағдайы олардың құқықтары бұзылған жағдайда сот қорғанысы құралдарын қолдану тұрғысынан нақты қиындықтар туғызады...» деп атап өтті. Біздің баяндамада балалардың денсаулығын экологиялық факторлардан қорғауға сот және соттан тыс тәртіпте қорғау мүмкіндіктері қарастырылады.

Қазақстан Республикасының заңнамасы балалар ретінде он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған тұлғаларды анықтайды. Сондай-ақ, «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Заңда өтініш берушілердің жасына қатысты шектеулер белгіленбегеніне назар аудару маңызды. Балалар жағдайында өтініш берушіге осы Заңның 6-бабының 2-тармағында белгіленген барлық ресми талаптар (тегі, аты, СТТН, пошталық мекен-жайы, қолы) орындала алады. Бұл балалардың медициналық қызметке құқығын мемлекеттік органдарға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, заңды тұлғаларға жеке және заңды өкілдеріне жүгіну

13 J. Beqiraj and L. McNamara, *Children and Access to Justice: National Practices, International Challenges* (Bingham Centre for the Rule of Law Report 02/2016), *International Bar Association*, October 2016, c. 5

арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл норма балалар мен олардың заңды өкілдерінің мемлекеттік органдарға, сондай-ақ іс-әрекеттері немесе әрекетсіздігі олардың денсаулығына экологиялық зиян келтірудің ықтимал көзі болып табылатын жекелеген мемлекеттік ұйымдар мен компанияларға жүгінуге ресми түрде тең құқықты қамтамасыз етеді.

Ересектерден айырмашылығы, балалардың өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну мәселесін өз бетінше шешу үшін толық мүмкіндіктері жоқ, өйткені азаматтық іс жүргізуге әрекет қабілетілігі он сегіз жасқа толғаннан кейін ғана толық танылады. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі балалардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделері сотта олардың ата-аналарымен немесе басқа заңды өкілдерімен, ал он төрт жасқа толмаған балаларға қатысты олармен бірге прокурормен қорғалады. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі балалар үшін сот мұндай істерге кәмелетке толмағандардың өздерін тартуға міндетті, алайда олардың өздері сотқа өтініш бере алмайды.¹⁴ Халықтың сотқа жүгінуден қорқуы мен қоршаған ортаға қолайсыз факторлардың адамдардың денсаулығына әсері туралы хабардар болудың төмен деңгейі жағдайында балалардың денсаулық сақтау құқығын сот арқылы қорғау мүмкіндігі көбінесе олардың ата-аналарына байланысты және әдетте олар іс жүзінде қолданылмайды.

14 Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық кодексінің 45-бабы

2003 жылдан бастап Қарағанды облысында мұнайгазқонды кен орнының санитарлық-қорғаныс аймағында болып қалған Батыс Қазақстан облысы, Березовка ауылының тұрғындарын қоныстандыру туралы мәселе көтерілді. Ұзақ уақыт бойы балалар мен олардың ата-аналары қолайсыз экологиялық жағдайдың нәтижесінде созылмалы сырқаттардан азап шекті, ал 2014 жылы 25 баланың жаппай улану оқиғасы орын алды. Бүкіл осы мерзім ішінде балалардың ата-аналарының өздері 2004 жылы тек бір рет қана Жарғылық талаптардың сақталуын бақылау жөніндегі кеңесші аппаратымен/омбудсменмен (Халықаралық қаржы корпорациясының және Инвестициялар кепілдігінің көпжақты агенттігінің тәуелсіз бақылау органы) шағымдарды қарастырудың квазисоттық процедурасына жүгінді. Шағым өтініш берушілердің есімдерінің құпиялылығын сақтау шартымен қарастырылды. Барлық басқа жағдайларда сотқа және квазисоттық инстанцияларға жүгінулер «CrudeAccountability» және «Жасыл құтқару» экологиялық ҒӨБ атынан жүзеге асырылды.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңның 45-бабы баланың денсаулығына, мүлкіне келтірілген залалды, сондай-ақ моральдық залалды өтеу туралы талаппен сотқа жүгінуге

құқығы бар заңды өкілдердің кең тобын анықтайды. Оған ата-аналармен (оларды алмастыратын тұлғалармен) қатар прокурорлар және баланы тәрбиелеу, жетілдіру, денсаулығын қорғау, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік қызмет көрсету, оның әлеуметтік бейімделуі, әлеуметтік оңалуы бойынша қызметті және (немесе) оның қатысуымен өзге де қызметті жүзеге асыратын тұлғалар кіреді. Алайда, прокурорлар, білім беру ұйымдары, мемлекеттік әлеуметтік қызметтер және өзге де тұлғалар баланың денсаулығын зиянды экологиялық факторлардың әсерінен сот арқылы қорғауға қатысты осы құқықты пайдаланған тәжірибелік мысалдар жоқ.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 10 ақпандағы № 192 Жарлығына сәйкес Қазақстанда қоғамдық негізде өз қызметін жүзеге асыратын Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты құрылды. Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құзыреті «Бала құқықтары туралы» Заңның 7-2 бабымен анықталған. Оған баланың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін бұзуға қатысты шағымдарды, сондай-ақ баланың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін бұзатын мемлекеттік орталық және жергілікті атқарушы органдар мен ұйымдардың, кәсіпорындардың, олардың лауазымды адамдарының шешімдері немесе әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдарды қарау кіреді. Сонымен бірге, Уәкілдің функциясына балалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау, оның ішінде зардап шеккен балалардың денсаулығына келтірілген зиянды өтеу мақсатында сотқа жүгіну құқығы кірмейтінін атап өткен жөн. Жалпы алғанда, дүниежүзіндегі жалпы таралған мәселе балалар омбудсмендерінде атқару үшін міндетті шешімдерді қабылдауға және балалардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуге өкілеттіктерінің



жоқтығы болып табылады.¹⁵ Сонымен бірге, Қазақстан Республикасындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметіне ұсынғандар беру арқылы («Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы заңның 7-2-бабы, ол әдетте кеңірек анықталады) Қазақстандағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің тар анықталған құзыреттілігін атап өткен жөн.

Білім және ғылым министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитеті Қазақстандағы баланың құқықтары жөніндегі уәкілетті мемлекеттік орган болып табылады. Бұл орган туралы ереже баланың құқықтарын қорғау және балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету саласындағы мемлекет-

¹⁵ J. Beqiraj and L. McNamara, *Children and Access to Justice: National Practices, International Challenges* (Bingham Centre for the Rule of Law Report 02/2016), *International Bar Association*, October 2016, c. 20

тік саясатты іске асыруды өзінің міндеттері ретінде айқындайды.¹⁶ Уәкілетті орган басқа функциялармен қатар жеке және заңды тұлғалардың балалардың құқықтарын қорғауға, оның ішінде жәбірленушілердің өздерінен немесе балалардың денсаулығы үшін тәуекелдерді төзетіндерден, олардың ата-аналары мен заңды өкілдерінен түскен өтініштерін қарайды. Өтініштерді қарау нәтижелері бойынша уәкілетті орган мемлекеттік органдардан, ұйымдардан, олардың лауазымды тұлғаларынан қажетті ақпарат пен материалдарды сұратуға және алуға, балалардың құқықтарын қорғау бойынша қолданыстағы заңнаманы қолдану бойынша түсіндірмелер мен түсініктемелер беруге құқылы. Сотқа жүгінуге қатысты Балалардың құқықтарын қорғау комитеті Комитеттің өз құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында талаптарды қоюмен шектелген.

¹⁶ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 13 қаңтардағы N 36 қаулысы

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚОЛ ЖЕТІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІГІ

Балалардың дені сау және қоршаған ортаға құқығын қорғаудың негізгі құралы кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де экологиялық қауіпті объектілерді орналастыру, салу, қайта құру және пайдалануға беру туралы шешімдерге шағымдану болып табылады. Әдетте, бұл құқық тиісті жобалар бойынша шешім қабылдау және қоршаған ортаға әсерді бағалау және оларға қоршаған ортаға мемлекеттік әсерді бағалау кезеңінде жүзеге асырылады. Бұл зиянды экологиялық факторлардан балалардың денсаулығы үшін әлеуетті зиянды алдын алуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысына шағым жасалады. Экологиялық кодекстің 51-бабының 7-тармағы экологиялық заңнама талаптарының бұзылуы анықталған жағдайда сотта мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысынан айыру (кері қайтарып алу) мүмкіндігін тікелей көздейді. Жоғарыда көрсетілгендей, осындай шешімдерге шағымдану үшін сотқа жүгіну құқығына Қазақстан Республикасының кәмелетке толған азаматтары ғана ие болады. Қазақстанның экологиялық заңнамасында балалардың денсаулығын қорғауға бағытталған арнайы экологиялық талаптар болмаған жағдайда, олар өздерінің атынан экологиялық құқықтарын жүзеге асырады. Істердің бұл санатын формальды-құқықтық тұрғыдан алғанда, олардың заңды өкілдерінің балалардың құқықтарын қорғауына жатқызуға болмайды.

Белгілі бір дәрежеде «баланың ерекшеліктері» қоршаған ортаға және адам денсаулығына теріс әсер ететін шаруашылық және өзге де қызметті шектеу, тоқтата тұру және тоқтату туралы талаппен

сотқа жүгінеді. Бұл жағдайда қуыным ыалаптарының негізінде сотта олардың заңды өкілдерімен ұсынылатын балалардың денсаулығына зиянды әсер етуі мүмкін. Мұндай істер бойынша сотқа экологиялық қоғамдық бірлестіктер де жүгіне алады. Қолданыстағы Экологиялық кодекстің 14-бабы 1-тармағының 1-1) тармақшасының нормасына сәйкес, қоғамдық бірлестіктерге қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті жүзеге асыру кезінде анықталмаған тұлғалар тобына қатысты осы құқық берілген. Балалардың құқықтарын қорғауға қатысты мұндай істерді қараудың ерекшелігі балалардың оларға деген осалдығын ескере отырып, тәуекелдің экологиялық факторлары мен әсер етулерін бағалаумен байланысты. Осылайша, бұл шешімдерді қабылдау кезінде арнайы білімді қарастырумен, сараптама жүргізумен және осы процеске сәйкес мамандар мен сарапшыларды тартумен байланысты.

Анықталатын «баланың ерекшелігі» бар сот істерінің негізгі түрі экологиялық талаптарды бұзушылықтар нәтижесінде балалардың денсаулығына келтірілген зиянды өтеу бойынша істер болып табылады. Экологиялық кодекстің ережелері зиянды өтеуге құқық субъектілері ретінде жеке тұлғаларды анықтайды. Тиісті құқық сондай-ақ балалардың денсаулығына экологиялық зиянды келтіру жағдайларын да қамтиды. Кәмелетке толмаған балаларға экологиялық залалдың осы түрін өтеу туралы сотқа берілетін істер олардың заңды өкілдерімен қозғалуы мүмкін. Қоғамдық бірлестіктер қоршаған ортаны қорғау саласында өз қызметін жүзеге асырған кезде Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу салдарынан азаматтардың ден-

саулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген залалды (Экологиялық кодекстің 14-бабы 1-тармағының 11) тармақшасы) өтеу туралы талаптар беруге құқылы екенін атап өту керек. Алайда, егер балалардың заңды өкілдері осы қоғамдық бірлестіктің мүшелері болып табылмаса, онда сотта іс жүргізу үшін олардан сенімхат талап етіледі. Одан басқа, бұл жағдайда талап бағасының 1% мөлшерінде сот баждарынан босатудың қолданылуы туралы дау туындауы мүмкін.

Экологиялық кодекске сәйкес (321-баптың 3-тармағы) емдеуге және қалпына келтіруге шығындарды, науқастарды күту бойынша шығындарды, өзге де шығындар мен ысыраптарды есепке алумен денсаулыққа келтірілген зиян толық көлемде өтелуіне жатады. Мұнда денсаулыққа келтірілген зиянның өтелу шамасын анықтау бойынша әдістердің бірі жәбірленушінің еңбекке қабілеттілігін жоғалту дәрежесін есепке алу болып табылатынына назар аудару керек. Бұл көбінесе балалардың денсаулығына экологиялық зиян келтіру жағдайларында қолданылмайды, өйткені олар өз қызметінен табысы жоқ немесе ол өте шектеулі болып табылады. Сонымен бірге, Баланың құқығы туралы заңның 8-бабының нормасы баланың салауатты дамуы үшін қажетті болатын жағымды қоршаған ортаны жасауды көздейді. Балаларға қатысты бұл норма денсаулыққа келтірілген зиянмен байланысты білім алуға қосымша шығындарды, сондай-ақ белгілі бір жағдайларда медициналық, әлеуметтік және психологиялық оңалтуға шығыстарды көздеу керек. Бұл шығыстар «өзге де шығыстар» тұжырымдамасымен жабылмайды, өйткені олар балалардың арнайы қажеттілік-



терін автоматты түрде ескермейді. Балалардың денсаулығына экологиялық зиянды келтіру жағдайында басқа ерекше аспекті балалар денсаулығының экологиялық факторларға жоғары осалдығын есепке алумен экологиялық тұрғыдан неғұрлым қауіпсіз жерге уақытша немесе тұрақты қайта көшірудің ықтимал шығыстарын қарастыру болып табылады.

2014 жылдың 28 қарашасында Батыс Қазақстан облысының Березовка кентінде уытты уланудан 25-тен астам бала зардап шекті. Қанағаттандырылмаған талаптардың бірі ең ауыр зардап шеккен балалардың денсаулығына келтірілген экологиялық зиянның орнын толтыру және мүгедектігін рәсімдеу болды. 2018 жылдың наурыз айында зардап шеккен екі бала (Альбина Искакова және Алина Кусмангалиева) Семейде атындағы балалар диагностикасы және емдеу орталығында (Мәскеу қ.) жан-жақты тексеруден өтті. Қыздарға «уыттық ми дерті» – мидың химиялық

заттармен улануы диагнозы қойылған болатын. Бұл шығындар зардап шеккен қыздардың ата-аналарына өтелмеді. Сонымен қатар, дәрігерлердің қорытындысы бойынша, қыздарға үздіксіз көпжылдық емдеу және қайталама тексерулер қажет болады.

Экологиялық кодекстің 321-бабының 2-тармағында азаматтардың денсаулығына келтірілген зиянды өтеу жүзеге асырылатын негізді шектеулі тізбені белгілейтінін атап өту керек, атап айтқанда, егер ол мыналардың салдарынан келтірілсе:

1. табиғи ресурстардың жойылуынан және бүлінуінен;
2. табиғи ресурстарды заңсыз және ұтымсыз пайдаланудан;
3. өз бетінше эмиссиялардан;
4. нормативтен аса эмиссиялардан.

Әлбетте, бұл норма денсаулыққа зиян келтіруге қатысты ақылға сыймайтын сипатқа ие және Экологиялық кодекстің 321-бабының

1-тармағының ережелеріне қайшы келеді, оған сәйкес кінәлі адам экологиялық құқық бұзушылықтың салдарынан адамның денсаулығына келтірілген экологиялық зиянды өтеу міндетін өзіне алады. Одан басқа, осы баптың 2-тармағы оқиғалардың тар тобына ғана денсаулыққа келтірілген зиянды өтеудің мүмкіндіктерін шектейді және зардап шеккендерге эмиссияны асырып алуды немесе олардың рұқсатсыз жүзеге асырылуын дәлелдейтін ауыртпалықты жүктейді. Балалардың денсаулығына зиян нормативтерден аспайтын эмиссиялармен, нормаланбайтын зиянды заттармен, сонымен қатар белгіленген экологиялық талаптарды, мысалы, өнімнің затбелгісі, экологиялық қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету және т.б. бойынша қойылатын талаптарды сақтамаумен келтірілуі мүмкін.

2000 жылдан бастап, көптеген жылдар бойы Алматы қаласындағы Гатиндер отбасы үкіметтен цементтің, көмірдің өнеркәсіптік көлемдерін қоймалаумен және құрылыс материалдарын өндірумен айналысатын өндірістік кәсіпорынның қызметіне тыйым салуға тырысты. Олардың үйі санитарлық қорғаныс аймағының жоқтығынан кәсіпорынға жақын орналасқан еді. Кәсіпорынның ластаушы заттар мен шу эмиссиялары бойынша нормативтерден асып кетумен ауық-ауық және жиірек түнгі уақытта жүзеге асырылды, ал қондырғы қоршаған ортаны және тұрғындарды зиянды әсер етуден қорғау бойынша шаралармен қамтамасыз етілмеді. Олар компаниямен денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянды өтеу бойынша сотқа талап арыздармен талаптың бағасынан 1% мөлшерінде сот бажын төлеуден қорқынына байланысты жүгінген жоқ.

Альбина Искакова



ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚҚА ЖӘНЕ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ЗИЯНДЫ ФАКТОРЛАРЫНАН ҚОРҒАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІНЕ ШОЛУ

БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ КОНВЕНЦИЯ

Балалардың құқықтары мен қоршаған ортаның мәселелері Бала құқықтары туралы конвенцияның бірқатар баптарының ережелерімен байланыстырылады.¹⁷ 6-баптың 2-тармағы экологиялық факторлар да кіретін, баланың дені сау дамуын максималды ықтимал дәрежеде қамтамасыз ету бойынша қатусышы мемлекеттерге қойылатын жалпы талап анықтайды. Конвенцияның 24-бабының арнайы бабы әр баланың сапалы медициналық көмек пен таза қоршаған ортаға құқығын анықтайды. Осы баптың 2-тармағы қатысушы мемлекеттерге қоршаған ортаның ластану қаупі мен тәуекелін есепке алумен балаларға таза ауыз суға қол жетімділікті ұсыну бойынша, қоғамның барлық топтарының, атап айтқанда ата-аналар мен балалардың баланың мекендеу ортасының санитариясы және жазатайым оқиғаларды алдын алу туралы хабардарлық болуын қамтамасыз ету бойынша қажетті шараларды қабылдау бойынша талаптарды қамтиды. Одан басқа,

¹⁷ 1994 жылғы 8 маусымдағы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің қаулысымен ратификацияланған

3-тармақ жалпы сипаттағы талапты – балалардың денсаулығына теріс әсер ететін дәстүрлі тәжірибені жою мақсатында кез келген тиімді және қажетті шараларды қабылдауды анықтайды және ол экологиялық факторларды қамтиды. Конвенцияның 29-бабы баланың білімі, өзгеден басқа, қоршаған табиғатты құрметтеуді тәрбиелеуге бағытталған болуы керек екенін көздейді.

Қазақстандағы Бала құқықтары бойынша конвенцияға сәйкес балалардың құқықтарының іске асырылуын қарастырудың негізгі халықаралық механизмі Баланың құқықтары жөніндегі комитеттің мерзімді баяндамаларын қарастыру болып табылады. Қазақстанда 2011 жылы ұлттық баяндаманың ең жаңартылған нұсқасы ұсынылды (төртінші кезеңдік басндама). Бала құқықтары жөніндегі комитет өз отырыстарында елдің есептерін қарайды және осыған байланысты нақты елдерге ескертулер жасайды, сонымен қатар барлық қатысушы елдерге бағытталған жалпы ескертулер жасайды. Комитет 2015 жылғы 2 қазанда өткен өзінің 2052-ші отырысында (CRC/C/SR.2052) Қазақстанның төртінші мерзімді

баяндамасына қорытынды тұжырымдар қабылдады.¹⁸

Қазақстан байланыс рәсімдері туралы Бала құқықтары туралы конвенцияның Факультативтік хаттамасының қатысушысы болып табылмайды. Бұл рәсім осы Факультативтік хаттамаға қатысушы мемлекеттердің жеке тұлғаларына және топтарына Бала құқықтары туралы конвенцияның ережелерін, оның сауда, балалар жезөкшелігі және балалар порнографиясы туралы Факультативтік хаттамасын және қарулы қақтығыстарға қатысу туралы Факультативтік хаттаманың кез келген бұзылуын жіберуге мүмкіндік береді. Мұндай хабарламаларды Бала құқықтары жөніндегі комитет қарайды және егер мүмкін болса, Конвенция бойынша міндеттемелердің бұзылуы анықталған жағдайда, пікірлер мен ұсыныстар қабылданады. Құқық бұзушылықтар туралы хабарлама алынған елдің үкіметіне ескертулер мен ұсыныстар жіберіліп, оны жою шаралары қабылданды.

¹⁸ <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000003>

ОРХУС КОНВЕНЦИЯСЫ

Ақпаратқа қол жеткізу, экологиялық мәселелер бойынша шешімдер қабылдауға және сот төрелігіне қол жеткізу туралы конвенция (Орхус конвенциясы) БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссиясындағы халықаралық экологиялық құқықтың негізгі актісі. Қазақстан осы конвенцияның Тарапы болып табылады.¹⁹ Орхус конвенциясы экологиялық ақпаратқа қол жетімділіктің (4 және 5-баптар), экологиялық маңызды шешімдерге қоғамның қатысуы (6-8-баптар) және экологиялық мәселелер бойынша сот төрелігіне қол жетімділіктің егжей-тегжейлі стандарттарын белгілейді. Осы экологиялық құқықтардың субъектісі - қоғам, оның ішінде балалар. «Қоғамдық» термині осы Конвенцияда «бір немесе бірнеше жеке немесе заңды тұлға ретінде және ұлттық заңнамаға және олардың бірлестіктерінің, ұйымдарының немесе топтарының практикасына сәйкес» ретінде анықталған (2-бап, 4-тармақ).

Орхус конвенциясына сәйкес экологиялық ақпаратқа қолжетімділік «адамдардың денсаулығы мен қауіпсіздігі күйінің» мәселелерін қамтиды (2-бап, 2-баптың 3с-тармағы). Сонымен қатар, 5-баптың 3-тармақшасы мемлекеттік органдардан денсаулығына қауіпті экологиялық ақпаратты қоғамның әлеуетті мүшелеріне дереу және кідіріссіз таратуды талап етеді. Қоғамдық қатысу туралы Орхус конвенциясының 6-бабының егжей-тегжейлі халықаралық стандарттары қолданылатын шешімдер қабылдаудың негізгі рәсімі – бұл қоршаған ортаға әсерді

бағалау (ҚОӘБ) рәсімі. ҚОӘБ әсер етудің экологиялық факторларына қатысты денсаулық сақтау мәселелерін қарастыруды қамтиды. Сот төрелігіне қолжетімділік бойынша 9-бап экологиялық қолайсыз факторлардың балаларының денсаулығына әсер ету мәселелеріне, оның ішінде экологиялық бұзушылықтардың нәтижесінде денсаулыққа және мүлікке келтірілген зиянды өтеу туралы қуыным талаптарды қарау туралы істерді қамтиды.

Орхус конвенциясына қатысушы елдер осы Конвенция бойынша өз міндеттемелерінің орындалуы туралы мерзімді ұлттық баяндамаларды әзірлейді. Олар Тараптар Кеңесінің әр сессиясына дайындалып жатыр, келесі сессия 2021 жылы өтеді. Орхус конвенциясы бойынша есептілік механизмі Конвенцияның кез келген органына жекелеген елдерге жеке-дара түсініктеме беруді көздемейтінін атап өткен жөн.

Орхус конвенциясы бойынша міндеттемелерді елдермен жүзеге асыруды қарастырудың негізгі механизмі сақтау механизмі болып табылады, ол белгілі бір уақыттан кейін ол автоматты түрде барлық қатысушы елдерге қолданылады. Оның жұмысын қамтамасыз ету үшін Сақтау жөніндегі комитет құрылды, ол Тараптардың ұсыныстары, Хатшылықтың ұсыныстары және жұртшылықтың хабарламалары негізінде сақтау мәселелерін қарастырады. Конвенцияның Тарапы болжамды сақтамағаны туралы жұртшылықтың хабарламалары тәжірибеде пайдаланылатын сақтауды қарастыруды бастамашылық етудің негізгі құралы болып табылады. Оларды ұсыну және қарау рәсімі Бала құқықтары жөніндегі конвенция бойынша ха-

барламлар рәсіміне көп жағынан ұқсас болады.

Қоғамның кез келген мүшесі болжалды сақтамау туралы хабарламаны кез келген жұртшылық өкілі бере алады, әдетте олар азаматтар немесе экологиялық үкіметтік емес ұйымдар. Мұндай хабарлама ықтимал түрде баланың экологиялық құқықтарының бұзылуы туралы оның заңды өкілі немесе экологиялық үкіметтік емес ұйымның заңды өкілінің келісімімен берілуі мүмкін. 2004 жылдан бастап және 2011 жылғы 20 қарашадағы жағдайы бойынша Сақтау мәселелері жөніндегі комитетке осындай 174 хабарлама келіп түсті.

Қазақстаннан Орхус конвенциясының сақталмағаны туралы 9 хабарлама алынды, олардың 5-і қарауға қабылданды. Қарауға қабылданған сақтамау туралы бес хабарлама келесі мәселелерге қатысты болды:

- *Қазақстанға төмен және орташа деңгейлі радиоактивті қалдықтарды импорттау бойынша жобаның техникалық-экономикалық негіздемесіне қол жетімділіктің берілмеуі және осы бас тартуға шағымдану үшін сот төрелігіне қол жеткізу (АССС/С/ 2004/01);*
- *Алматының «Горный Гигант» кентінде жоғары вольтты электр желісінің құрылысына қоғамның қатысуына қойылатын талаптардың бұзылуы және тиісті шешімдерге шағымдану кезінде сот төрелігіне қол жетімділіктің мәселелері (АССС/С/2004/2);*
- *экологиялық талаптарды бұзатын цемент кәсіпорны*

¹⁹ Орхус конвенциясы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 23 қазандағы N 92-II ҚРЗ Заңымен ратификацияланған

бойынша мемлекеттік органдардың іс-әрекеттері мен әрекетсіздігіне шағым жасау кезінде азаматтардың сот төрелігіне қол жетімділігімен байланысты мәселелер (ACCC/C/2004/6);

- «Оңтүстік-Батыс автожолын қайта құру: Батыс Еуропа – Батыс Қытай халықаралық транзиттік дәлізі»

жобасының қоршаған ортаға әсерін бағалау рәсімінің шеңберінде қоғамдық қатысу бойынша талаптардың бұзылуы (ACCC/C/2011/59);

- Көк-Жайлаудағы тау шаңғысы курортын салу жобасы бойынша шешім қабылдау кезінде қоғамдық қатысу бойынша талаптардың бұзылуы (ACCC/C/2013/88).

Қазақстанда қаралған барлық бес хабарламалар бойынша Сақтау мәселелері жөніндегі комитетпен талаптардың сақталмағаны анықталып, ұсынымдар Қазақстан Үкіметіне жіберілді.²⁰

²⁰ <http://www.unece.org/env/pp/pubcom.html>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ЖОБАЛАРЫ БОЙЫНША ШАҒЫМДАРДЫ ҚАРАСТЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ

Көптеген халықаралық қаржы институттары олар қаржыландыратын жобалар бойынша шағымдарды қарастыру үшін қызметтерді немесе органдарды құрды. Дүниежүзілік банк жағдайында бұл функциялар Шағымдарды беру қызметімен орындалады.²¹ Еуропалық қайта құру және даму банкімен (ЕҚДБ) ЕҚДБ директорлар кеңесі тағайындаған он сарапшыдан тұратын жобалар бойынша Шағымдарды қарастыру жөніндегі орган құрылды.²² Халықаралық қаржы корпорациясы мен Инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі көпжақты агенттікте Ережелер мен рәсімдердің сақталуын бақылау жөніндегі Кеңесші Аппараты/Омбудсмен (CAO) құрылды.²³

Бұл органдар қаржыландырған жобалардың ықтимал немесе

нақты зиянына, оның ішінде балалардың денсаулығына әсер етуі мүмкін шағымдарды қарастырады. Әдетте, мұндай шағым жобаға әсер етуі мүмкін аймақтың жеке адамы, ұйымы немесе қауымдастығы жіберуі керек және өтініш берушінің атын құпия сақтауға болады. Әдетте шағымдарды онлайн режимінде өтініш берушімен бірге беруге болады, шағым беріл-

ген тиісті жобаның атауы және жобамен байланысты зиян, проблемалар, халықтың құқықтары мен мүдделерін бұзу. Бастапқыда рәсім шағымның одан әрі жұмыс істеуге рұқсат етілуін қарастырады. Егер шағым қабылданса, ол қажет болған жағдайда шағымда мәлімделген зиянды/мәселелерді/бұзушылықтарды жою шараларын анықтаумен қаралады.

²¹ <http://pubdocs.worldbank.org/en/344481455136920191/GRS-Brochure-russian.pdf>

²² <https://bankwatch.org/wp-content/uploads/2016/04/guide-EBRD-PCM-RU-web.pdf>

²³ <http://www.cao-ombudsman.org/languages/russian/>



ТҰЖЫРЫМДАР МЕН ҰСЫНЫСТАР

Қазіргі жағдайда балалардың денсаулығын сақтау үшін қоршаған ортаның факторлары, оның ішінде ауаның, судың ластануы, химиялық заттардың көбеюі және климаттың өзгеруі маңызды рөл атқарады. Адамның құқықтарын қорғаудың халықаралық процестері, соның ішінде Бала құқықтары туралы конвенцияның халықаралық-құқықтық режимі, қауіпсіз, таза, сау және тұрақты қоршаған ортаны пайдалануға байланысты адам құқықтары жөніндегі Арнайы баяндамашының қызметі арқылы балалардың денсаулығын қоршаған ортаға зиян келтіруден қорғау бойынша амалдар дамып жатыр.

2014 жылы Батыс Қазақстан облысының Березовка кентіндегі және 2016 жылы Өскеменде балалардың жаппай уытты улану оқиғалары Қазақстанда балалардың денсаулығын қоршаған ортаның зиянды әсерінен қорғау үшін шұғыл шаралар қабылдау қажеттігінің дәлелі болып қызмет етеді. Сонымен бірге әзірге мемлекеттік органдар, әсіресе жергілікті атқарушы органдар қазіргі заманғы сынақтарға дайын емес. Бұл көбінесе ластанудың халықтың, әсіресе балалардың денсаулығына тигізетін әсері туралы өсіруге деген ұмтылысына әкеледі. Сонымен бірге, жаппай уытты уланулар мен өндірістік авариялардан зардап шеккендерге қатысты мәселелерді шешудің дәйекті және тиімді тәсілдері жоқ.

Денсаулық сақтау статистикасын талдау Қазақстандағы балалар

арасындағы жұқпалы аурудың жағдайының жақсарғанын көрсетеді. Бұл елдегі экономикалық жағдайдың жақсаруының, орталықтандырылған ауыз сумен жабдықтау және кәріз жүйелеріне халықтың қол жетімділігін жақсарту бойынша шараларды жүзеге асырудың және балаларды вакцинациялаумен неғұрлым толық қамтудың нәтижесі болып табылады. Сонымен бірге, климаттың өзгеруі қосымша стресстің факторы бола алатындығын ескеру керек, бұл бірқатар жұқпалы ауруларға қатысты мәселелердің көбеюіне әкеледі.

Сонымен қатар, жұқпалы аурулардың салдарынан балалардың өлім-жітімі мен ауру-сырқаулық мәселесі өткір және өзекті болып қала береді. Қарастырылып отырған трендтер және оларды халықаралық зерттеулердің деректерімен салыстыру оларды экологиялық факторлардың, ең алдымен қалалық жерлерде ауаның ластануымен байланыстыруға мүмкіндік береді. Алайда, Қазақстанда әзірге қалалардағы атмосфералық ауаның ластану мәселелерін шешу бойынша қызметпен жүрек-қан тамырлары, онкологиялық, тыныс алу мүшелері ауруларын алдын алу мен төмендетуді үйлестіру қажеттілігі мойындалған жоқ.

Қоршаған орта мен табиғи ресурстарды пайдалану туралы жыл сайынғы ұлттық баяндамалар экологиялық саясат пен елдегі тұрақты дамуға ықпал ететін тәсілдерді жетілдіруге жақсы негіз болып табылады. Олар тұрақты көздерден

шығарындылардың әсерін бағалауға қатысты неғұрлым аз дәрежеде көліктен шығарындылар, су объектілерінің, қалдықтар мен химиялық заттардың ластануы жағдайында жетілдірілген. Олар осы факторлардың адам денсаулығына, оның ішінде балалардың денсаулығына әсер етуімен байланысты мәселелерді ала алмады.

«Қазгидромет» РМК-ның экологиялық мониторинг деректері қоршаған ортаның ластануы туралы негізгі ақпарат көзі болып табылды. Алайда, бұл деректерді бағалаудың және ұсынудың кешенді тәсілдері АЛИ көрсеткіші негізінде, ауаның ластануы бойынша мониторинг деректеріне жедел қол жетімділіктің болмауы олардың қоғамдық қажеттілігін де, қаладағы экологиялық жағдайды жақсарту бойынша шаралар қабылдау үшін шешім қабылдау және осы ақпаратты қолдану тиімділігін төмендетеді. ең зиянды ластаушы заттардың шығарындыларын шектеу және азайтуды қоса алғанда.

Қалаларда атмосфералық ауа сапасының және өмір сүрудің экологиялық жағдайларының нашарлауының маңызды факторы болып қалатын көлік құралдарынан ластаушы заттар шығарындыларын бағалау жоқ. Халықтың, әсіресе түтінтұман мәселесі бар қалалардағы, экологиялық таза көлік түрлеріне көшуді ынталандыру бойынша тәсілдер әзірленбеген.

Жеке стационарлық көздер үшін ластаушы заттардың құрамы мен көлемі туралы деректерге қоғам-

дық қолжетімділік өзекті мәселе болып қала береді. Бұл деректердің қолжетімділігі қоршаған ортаға зиянды заттардың белгілі бір ластағыштармен байланысын орнатуға мүмкіндік береді және кәсіпорындарды олардың қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына әсерін азайтуға ынталандырады. Ластаушы заттардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тізілімі бұл мәселені шешудің негізгі құралы бола алады.

Қолданыстағы заңнама балалардың денсаулығына экологиялық зиянның орнын толтыруға қатысты тәуелді және осал мәртебесін ескермейді. Балалардың құқықтары бойынша уәкілдің және Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің құзыреті балалардың

денсаулығын зиянды экологиялық факторлардың әсерінен қорғау жөніндегі тиісті мемлекеттік органдардың іс-шараларын әзірлеуге, қабылдауға және іске асыруға тиімді әрекет ету үшін жеткіліксіз.

Экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан денсаулыққа келтірілген зиянды өтеу туралы экологиялық заңнаманың ережелері түбегейлі қайта қарауды қажет етеді. Өзінің қазіргі редакциясында олар азаматтарға денсаулыққа келтірілген зиянның өтелу мүмкіндігін барынша азайтады. Сонымен қатар, мүгедектік, емдеу шығындары негізінде оны анықтауға қолданылатын тәсілдер зардап шеккен балалардың білім алуға, қалпына келтіруге және ұзақ мерзімді сауықтыруға кететін қосымша шығындармен байланысты нақты қажеттіліктерін ескермейді.

Адам құқықтары туралы конвенцияларды сақтаудың халықаралық механизмдері және жобаларға қатысты шағымдарды қарау механизмдері, тиісінше, мемлекеттер мен халықаралық қаржы институттарын азаматтар мен қоғамның мүдделерін неғұрлым тиімді ескеруге және оларға теріс әсер ету факторларына байланысты балалардың құқықтарын, оның ішінде олардың денсаулығын қорғаудың кең құралдарын ұсынуға ынталандырады. Сонымен бірге Бала құқықтары жөніндегі конвенцияның шеңберінде, қазақстандық азаматтар балалардың құқықтарын бұзудың халықаралық рәсімдеріне қолжетімділіктен айырылған, өйткені Қазақстан хабарламалар рәсімдеріне қатысты Факультативтік хаттаманың Тарапы болып табылмайды.



ҰСЫНЫСТАР

Зиянды экологиялық факторлардың әсер етуіне байланысты денсаулығын қорғауға балалардың құқығын қамтамасыз етудің негізгі жағдайын, ұлттық және халықаралық деңгейде олардың құқықтарын қорғау құралдарын қайта қарау негізінде ұсынымдарды жолдау ұсынылады:

1. *Парламент Мәжілісіне Экологиялық кодекс жобасына денсаулыққа экологиялық зиян келтіру, қоршаған орта мен денсаулықтың кейбір факторларын реттеу (көлік, радиация) мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар бойынша.*

2. *Үкіметке Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің мемлекеттік органдарға тиісті ұсыныстар жібере отырып,*

балалардың құқықтарының бұзылуы туралы шағымдарды қарау нәтижелері бойынша шаралар қабылдау құзыретін кеңейту бойынша.

3. *Үкіметке Березовка және Калачи кенттерінде жаппай уытты улануға ұқсас жағдайларда зардап шеккендерге, әсіресе балаларға көмек көрсету мәртебесін беруді және оларға көмек көрсету механизмдерін әзірлеуді қарастыру бойынша.*

4. *Балалардың құқықтары жөніндегі уәкілге және Білім және ғылым министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитетіне байланыс рәсімі бойынша Бала құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттаманы ратификациялауды*

бастамашылық ету бойынша.

5. *Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігіне қоршаған ортаның жай-күйі туралы және табиғи ресурстарды пайдалану туралы экологиялық факторлардың адам денсаулығына, әсіресе балаларға тигізетін әсері туралы ұлттық баяндамаларды қамту бойынша.*

6. *Құқық қорғау мен экологиялық ұйымдарға балалардың денсаулыққа деген құқықтары туралы халықтың хабардарлығын арттыру және балалардың өз құқықтарын ұлттық және халықаралық қорғау құралдарына қол жетімділігіне ықпал ететін тиімді құралдарды әзірлеу және қолдану бойынша.*

Авторлары:
Вадим Ни, Қазақстанның қоғамдық ұйымдары
Экофорумының төрағасы.
Сергей Соляник, Crude Accountability кеңесшісі.
Ната Ли, ЛИВЕНЬ.Living Asia онлайн басылымының
фотосуретшісі.
Алматы, Қазақстан, 2020



Баяндамада «ПОСЛОВИЕ» көрмесінің фотосуреттері, Альбина Ысқақованың аудиовизуалды портреті пайдаланылды. Ол 2014 жылғы 28 қарашада Батыс Қазақстан, Қарашығанақ мұнай-газ кенорынынан шыққан тастандылардан Березовка кентінің зардап шеккен балаларының бірі.



Бұл баяндама Сорос-Қазақстан Қорының қаржылық қолдауымен дайындалды. Материал мазмұны авторлардың көзқарасын көрсетеді және Сорос-Қазақстан Қорының көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.



www.livingasia.online